

KAUDSE KÕNEVIISI KÄSITLUSEST EESTI KEELELISES KIRJANDUSES

Arnold Kask

Eesti keele kateeder

1

Et varasemad eestikeelsed raamatud on kirjutanud peamiselt sakslased, kes eesti keelt puudulikult tundsid, siis kajastub neis eesti keele grammatiline vormistik küllaltki puudulikult. Seetõttu ei saa selle põhjal, et XVI ja XVII sajandi kirjapanekuis ei ole kaudset kõneviisi registreeritud, kaugeltki veel väita, et see kõneviis selleaegses eesti keeles puudus.

Eeldused kaudse kõneviisi kujunemiseks olid vastavate partitsiibi- ja infinitiivvormide näol selleaegseski kirjakeeles juba olemas, nagu selgub H. Gösekeni 1660. a. avaldatud eesti keele grammatikast. Kuigi siin otseselt kaudse kõneviisi vormid puuduvad, on esitatud lauseid, kus verbide nagu *lootma*, *kuulma*, *luulma* 'arvama' laiendina on toodud lauselühenduslik partitsiip või infinitiiv. Nii on siin kõrvutatud antud verbide juurde kuuluvaid *et*-kõrvallauseid vastavate kõrvallauseid asendavate kesksõnaliste või tegevusnimeliste konstruktsioonidega, näit. *ma lohtsin/ eth sa heh mees ollit* ja *ma lohtsin Sind heh mehe ollewa* 'Ich hoffte, dasz du ein guter Mann wehrest', *ma kuhlsin/ eth sa kuria teenut ollit* ja *ma kuhlsin Sind kurja teenut ollewa* 'Ich hörte, dasz du böses gethan hättest', samuti ka *ma luhlsin/ eth sa sedda moistma (piddit)* ja *ma luhlsin Sind sedda moistma* 'Ich meinte, dasz du solches verstehen soltest'.¹

Samalaadseid lauselühenduslikke oleviku partitsiipe kohtame ka järgnevais grammatikais. Erinevus on ainult selles, et kui Gösekenil, samuti kui varasemates tekstides (näiteks G. Mülleri jutlustes) oli selline oleviku kesksõna omastavas käändes, siis Hornung annab partitsiibi omastava kõrval ka osastavas, näit. *Meil rägiti / meie Perremees (perremeest) teil ollewa / ollewa d* 'bey uns ward gesagt, dasz unser Wirth bey euch were'.²

¹ H. Göseken, *Manuctio ad Linguam Oesthonicam*, Reval 1660, lk. 64.

² J. Hornung, *Grammatica Esthonica*, Riga 1693, lk. 73.

Et seda laadi verbide (nagu *kuulma, lootma, ütleva* jt.) laiendina esinevate kõrvallausete verbide või lauselühenduslike kesksõnade tähenduses mingisugune kaudsust, indirektsust märkiv tähendusvarjund on, seda märkasid ka nende grammatikate autorid, kui nad vastava verbi saksa keelde tõlkisid mitte indikatiivi, vaid konjunktiivi vormidega.³

Kuid mitte ainult lauselühenduslikke partitsiipe ja infinitiive, vaid ka võimalikke kaudse kõneviisi vorme, nimelt minevikulisi *nud-* ja *tud-*kesksõna kaudu edasiantud vorme näib XVII sajandi lõpu kirjapanekuis juba esinevat. Nii juhib M. Airila oma töös «Viron kielen oratio obliqua'sta» tähelepanu J. Hornungi grammatikas esitatud infinitiivi perfekti ja pluskvamperfekti vormidele nagu *ollewa olnud*.⁴ J. Hornung esitab tõepoolest oma pööramistabelis sellised infinitiivi preteeritumi vormid, nagu *ollema sanud, saand* ehk *ollewa sanud, saand* (lk. 77), *ollema sadud, peetud* ehk *ollewa sadud, peetud* (lk. 80), *ollema* ehk *ollewa kustutanud* ehk *kustutand* (lk. 82). Et nende vormide juures lausenäited puuduvad, siis on raske nende põhjal otseselt väita kaudse kõneviisi olemasolu. Küll aga teeb *ma-*infinitiivi või oleviku kesksõna vormi esinemine koos mineviku kesksõnaga võimalikuks, et siin on tegemist kaudse kõneviisi preteeritumi vormidega.

XVIII sajandi grammatikud ei tunne selliseid liitvorme, mida võiks pidada kaudse kõneviisi väljenduseks. Lauselühendusliku oleviku partitsiibi esitavad nad osastavakujuliselt. Anton Thor Helle toob näitena sellised konstruktsioonid, nagu *ta ütleb ennast karjatse ollewa d; ei ta ütle ennast so sullast ollewa d* ja ka *ta ütles ennast ollewa d karjane*, juhtides viimase lause puhul tähelepanu sõnade järjekorrale.⁵ Samasugused on ka A. W. Hupeli näited: *ei nemmad ütlevä illestousmist ollewa d*⁶, *nemmad mõtlesid ennast waimo näggewa d*.⁷ Selle aja lõuna-eesi grammatikates antakse lauselühenduslik oleviku partitsiip samuti osastavas, näit. J. Chr. Clare käsikirjalises grammatikas *tema ütlevä henda Perremehhe ollewa t*⁸ või Hupeli grammatika lõuna-eesi osas *sinna näet inimissi ärra kolwa t*.⁹

³ Teatavasti kasutatakse saksa keeles kaudse kõne edasiandmiseks just konjunktiivi. Vrd. W. Jung, Grammatik der deutschen Sprache, Leipzig 1968, jt. 241 jt.

⁴ M. Airila, Viron kielen *oratio obliqua*'sta, Helsinki 1933, lk. 7.

⁵ A. Thor Helle, Kurtzgefaszte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732, lk. 69. — Samasuguseid konstruktsioone kasutab Helle ka oma piiblitõlkes.

⁶ A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, Riga und Leipzig 1780, lk. 88.

⁷ A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, Mitau 1818, lk. 134.

⁸ J. Chr. Clare, Cellarius Esthonicus—Germanicus oder Wörter-Buch der Ehstnischen Sprache, 1730. Käsikirja lõpus grammatikaosas, lk. 47. Käsikiri ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade kogus MA 33.

⁹ A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre 1818, lk. 139.

Kaudse kõneviisi seisukohalt pakuvad huvi mõningad näited XVIII sajandi algusest pärinevas S. H. Vestringi käsikirjalises eesti-saksa sõnaraamatus. Nii võib *nud*-kesksõna pidada kaudse kõneviisi mineviku vormiks järgmistes rahvapärastes lausetes: *Läinut Issandat Emmandat mollemad wälja* (lk. 87), *Nemmad sanud ommad riistad Tulle seest wälja* (lk. 132), *Temma tousnut ikka päle We* (lk. 171).¹⁰ Kuigi mainitud lausete saksakeelses tõlkes on tarvitatud kindlat kõneviisi, tuleks siin nii lausetes esinevast sõnade järjekorrast kui ka sisust lähtudes oletada siiski kaudse kõneviisi vorme, sest on ju rahvajuttudeski *nud*-kesksõnaga algavates lausetes kesksõna ikkagi kaudse kõneviisi vormiks.

Nagu selgub, et käsitle varasemad eesti keele grammatikad otseselt kaudset kõneviisi. Ometi oli kirikukirjanduses kaudse kõneviisi tähenduses tarvitusele tulnud saksapärane *pidama* abil moodustatud konstruktsioon, näiteks piiblitõlkes 1739: *Ja ta ütles: Wata ma ollen kuulnud, et Egiptusses peab wilja ollema; minge siinna alla ja ostke meile seält, et meie jäme ellama, ja mitte ärra ei surre* (1. Moos., 42, 2).¹¹ Seoses potentsiaali käsitlusega vihjab sellele konstruktsioonile ka Hupel, kes märgib, et konstruktsioon *piddi ollema* kui arusaadavam esinevat juba 1729. a. uue testamendi 2. trükis.¹²

2

Lähemalt käsitletakse kaudse kõneviisi vorme möödunud sajandi esimesel veerandil H. Rosenplänteri «Beiträge's». Nimelt esitab Rosenplänter oma ajakirja II vihikus (1813) kirjutises «Vielleicht hat der Ehste auch ein *Praesens conjunctivi?*» küsimuse, kas ei esine ka eesti keeles saksa konjunktiivivi olevikule vastavat vormi. Lähtudes A. Thor Helle grammatikas esitatud potentsiaalivormist *olle 'mag sein', ehk olle 'es mag oder kann wohl sein'*¹³ olevat Saaremaa Jaani koguduse pastor Hoffmann¹⁴ avaldanud arvamust, et see olevat senini tähele panemata jätud konjunktiivivi oleviku vorm. Hoffmanni soovil esitab Rosenplänter küsimuse eesti keele tundjatele lahendamiseks, ühtlasi avaldades ka Hoffmanni tähelepanekud selle vormi esinemise kohta. Nimelt on Hoffmann märganud, et kui eestlane tahab kellegi kohta öelda, et see olevat haige, siis tarvitavat eestlane väljendust *temma*

¹⁰ S. A. Vestring, *Lexicon Esthonicum Germanicum*. Käsikiri TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

¹¹ Konstruktsioon *peab olema* 'olevat' on levinud nii eesti kirjakeeles kui murdeis; samal kujul esineb see ka saksa keeles, vrd. Wörter und Wendungen, Leipzig 1962, sollen 4, näit. er soll sechs Sprachen sprechen 'ta kõnelevat kuut keelt' ehk 'ta peab kuut keelt kõnelema'.

¹² A. W. Hupel, *Ehstnische Sprachlehre*, 1818. lk. 65.

¹³ T. Thor Helle, *op. cit.*, lk. 55.

¹⁴ C. F. Hoffmann (1775—1817), Rosenplänteri kaastööline, vaimulik kirjanik.

olle haige. Samasugune senistes grammatikates puuduv vorm esinevat ka teistest verbidest, kuigi harvemini, näiteks kõneldavat *peab teggema* asemel *tehje*, *peavad seisma* asemel *seiste*, *peab minnema* asemel *minne*. Saaremaal olevat selline vorm harilik.¹⁵

Kahjuks ei leidnud aga Rosenplänteri üleskutse selle vormi esinemuse lähemaks jälgimiseks küllalt tähelepanu. Märkida võib ainult üht teadet «Beiträge» III vihikus (1814), milles keegi —1—, keda Rosenplänter peab heaks eesti keele tundjaks, ütleb kaudse kõneviisi vormide kohta järgmist: «*tehje, seiste, minne* asemel kõneldakse suuremal osal Eestimaast *tehja* ehk *tehma, seista, minna*, ja mitte ainult siin antud tähenduses, vaid ka siis, kui jutustatakse millestki kui tõeliselt sündinust».¹⁶ Arvatavasti tuleb seda seletust mõista nii, et *da*-infinitiiv esineb nii infinitiivi kui kaudse kõneviisi tähenduses. Sellega piirdubki kaudse kõneviisi käsitlus sel ajajärgul.

«Beiträge's» ei leidu aga mitte ainult esimene kaudse kõneviisi vormide käsitlus, vaid siin esitatud keelenäidetes kohtame ka mõningaid kaudse kõneviisi tarvitamise juhtumeid. Nii leiame kaudse kõneviisi vorme «Beiträge» XVI vihikus toodud murdetekstis, mis on kirjutatud Kodavere murrakus. Meid huvitav tekstikatkend on järgmine: «*Kas luggiad lasti jo lasti? Tõene* (i. e. der Prediger) *ei pea laskma; õlla weel nädal tõene! Wai se kassinaga rahhul onne; enne neid lasti ei lasta, kui kõik se kattekesmus peän onne; wai meie suggune soab tedda ni ussinaat pähhä. Ööldasse uut soama; agga se peab õige suur õllema ja hirmus paljo wärssä õllewa temma sidden... Mes need rohhod awwitawad! Toster tulnud elä õsto mõisa; soab õmmeti minna; muido tulleb kurri luggu, kui ma en lä*».¹⁷ Nagu selgub, on kaudset kõneviisi siin edasi antud 1) verbi *pidama* abil (*ei pea laskma* 'ei laskvat'), 2) *da*-infinitiiviga (*õlla* 'olevat'), 3) oleviku kesksõna omastava abil (*õllewa* 'olevat') ja 4) minevikus *nud*-kesksõna abil (*tulnud* 'olevat?/ tulnud'). Seega on tolleaegses murdekeeles olnud tarvitusel peaaegu kõik samad kaudse kõneviisi vormid, mida kohtame tänapäeva murreteski. Huvitav on seejuures tähele panna, et nendes rahvajuttudes, mis sakslased on kirja pannud, ei esine infinitiivi ega partitsiibi varal edasi antud kaudset kõneviisi, vaid neis tarvitatakse *pidama* abil moodustatud konstruktsioone.

O. W. Masing, oma ajajärgu parim eesti keele tundja, tarvitab küll väga rohkesti lauselühenduslikke partitsiipe (näit. *arwas ja ütles rukkid ollewad, ütlesite ka nende kirjad nenda pohja ullatawad*. Ehnstische Originalblätter, 1816, lk. 2), kuid püüab vältida partitsiibi tarvitamist kaudse kõneviisilise öeldisena. Ta

¹⁵ Beiträge zur genauern Kenntniz der ehstnischen Sprache, zweites Heft, Pernau 1813, lk. 76—77.

¹⁶ Beiträge III, 1814, lk. 100.

¹⁷ Beiträge XVI, 1822, lk. 165.

kaalub küll küsimust, kas tuleb kirjutada *ollewat* või *ollewad*¹⁸, kuid leiab, et väljendus *kes surnud olla d* on murdeline ja selle asemel tuleks ütelda *kes surnud peält kül näitmas*.¹⁹ Viimane märkus võiks olla mõnevõrra võtmeks, miks kaudse kõneviisi vorme ei esine Masingu ja teiste tema kaasaegsete kirjutistes. Tõenäoliselt peeti neid murdeliseks ja kirjakeeles ebasoovitavaks.

3

Pööre suhtumises kaudsesse kõneviisisse toimus alles sajandi teisel poolel, rahvusliku kirjakeele kujunemise ajastul. Nüüd hakati kord-korralt ikka kriitilisemalt suhtuma endisesse kirikukirjanduse keelesse, hakati ikka enam ja enam rõhutama keele rahvapärasust. Suhtumise muutumine kirjakeelesse ei avaldu ainult võitluses vana kirjaviisi vastu, vaid see kajastub ka möödunud sajandi teise poole kirjakeele üldises tarvituses. Hüljatakse nii mitmedki varemalt tarvitatud vormid ja tuuakse rahvakeelest lähtudes uusi elemente kirjakeelde. Üheks selliseks uueks vormiks, mis sel aja-järgul kirjakeeles tarvitusele tuleb, on kaudne kõneviis. Seda märkavad nüüd ka grammatikud.

E. Ahrens oma grammatika vormiõpetuse osas ei tunne veel kaudset kõneviisi. Oma lauseõpetuses käsitleb ta varasemate grammatikute eeskujul ühelt poolt lauselühenduslikke partitsiipe või infinitiive, teiselt poolt esitab aga juba ka tõelisi kaudse kõneviisi vorme. Erinevalt eelmistest grammatikutest leiab ta, et lauselühenduslik partitsiip peab olema genitiivis, lauselühenduslik infinitiiv aga *ma*-tegevusnime vormis, näiteks *ma nägin hobuse mööda mineva* ehk *mine ma*.²⁰ Verbi *pidama* abil kaudse kõneviisi edasiandmist ei pea ta kõige sobivamaks, eelistades lause *sa oled öelnud, et sa pidi d lesk olema* asemel lauselühenduslikku konstruktsiooni *sa oled ennast öelnud lese oleva* ehk *ole ma*. Edasi toob ta näiteid selle kohta, kuidas eesti keeles mineviku kesksona varal võidavat edasi anda kaudse kõneviisi minevikku, näiteks lauses *räägivad, et peab võimatu haige olema: eile kõige pääva ajanud wõõraid juttusid, jä õhta vöetud keel suust ära (jäänud keeletumaks)*. Samas toob ta aga Knüpfferi materjalidest näiteid ka *da*-infinitiivi kujulise kaudse kõneviisi oleviku kohta, mis olevat eriti Läänemaal levinud. Sellised *da*-infinitiivid võivad lõppeda kas *a-* või *e-*ga, näit. *ütles, see olla tema käes, kaebas, mees ju a kanggeste; rääkis, et seal olla raske töö; laitis, mina olla küüras, rumala näuga; ütles, temal käi a lang-*

¹⁸ O. W. Masingu kiri H. Rosenplänterile 28. III 1824, samuti järgmine kiri.

¹⁹ O. W. Masingu keelelised märkmed lauluraamatu kohta 24. VII 1827. Käsikiri TA Fr. R. Kreuzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis.

²⁰ E. Ahrens. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Zweiter Theil: Satzlehre, Reval 1853, lk. 121 jj.

getöbi peale, aga samuti ütles, ma süe vääga palju, mul olle koera suu; kaebavad, et mina peks neid.²¹

Ahrens nimetab kaudset kõneviisi konjunktiiviks. *da*-infinitiivilised kaudse kõneviisi vormid esinevad tal ainult kõrvallauses, laiendades pealauses olevaid ütlemist või meelte tegevust märkivaid verbe, samuti kui lauselühenduslikud partitsiivid või infiniitivid. Kuusalus, kus Ahrens töötas, olevat need vormid täiesti võõrad ja tekitavat ainult naeru. Seega ei pea ka Ahrens, kes kaudse kõneviisi vormidega puutus kokku ainult Knüpfferi materjalide kaudu, kaudset kõneviisi kirjakeelseks.

Et möödunud sajandi 60-ndates aastates hakkas kaudne kõneviis eesti kirjakeeles levima, on hilisemad grammatikud seda juba lähemalt käsitlenud. Nii nimetab akad. F. J. Wiedemann oma keeleteaduse «Grammatik der ehstnischen Sprache» (1875) kõneviisi, mille abil teiste väljendusi kaudselt edasi antakse, relatiiviks.²² Ta näitab, et kaudse kõneviisi vormideks võivad olla nii oleviku kesksõna vormid (*tulevat* e. *tulevad, tuleva*) kui ka *da*- ja *ma*-infiniitiv (*tulla, tulema*), preteeritumis aga mineviku kesksõna vormid (*tulnud*, murd. *tulnuva*).²³ Seejuures vaatleb Wiedemann paralleelselt nii lauselühenduslikke kui kaudse kõneviisi vormidena esinevaid partitsiipe ja infiniitive, näiteks ühelt poolt lauseid *ma leidsin mehe terve ja tugeva olevat, oleva, olema; ta nägi ühe tule paistvat, paistva, paistma*, ja teiselt poolt lauseid *linnas olevat (oleva, olema, olla) külm tõbi lahti; sai kuulda, et seal üks tohter elavat jne.*²⁴ *ma*-infiniitivi kohta märgib Wiedemann, et see võib esineda samadel juhtudel kui *v*-kesksõna, näit. *ma arvasin neid vaesed olema*, kui ka *nenda olema katk siis jälle majasse saanud*.²⁵ *da*-infiniitiviline kaudne kõneviis olevat omane eelkõige läänepoolsetele murretele, kuid viimasel ajal olevat see hakanud ka kirjakeeles üldisemalt levima. *da*-infiniitiv kaudse kõneviisi vormina võivat esineda nii pea-kui kõrvallauses, näit. *olla need ühendud, siis võida loota, et vaenlased ei julgeda peale hakata; samuti andis mulle teada, et tema lähte juba vanaks, et tema ei saada enam üksi läbi mitte jne.* Et *da*-infiniitiviline vorm esineb nii personaalseis kui impersonaalseis lauses, siis ei tehtavat siin vahet, kuid võidavat moodustada ka selliseid impersonaalseid lauseid, nagu *paari päeva pärast oodata teda tagasi*.²⁶

²¹ E. Ahrens, *op. cit.*, lk. 18.

²² Relatiiviks nimetas F. J. Wiedemann kaudset kõneviisi juba oma lõuna-eesti murdeid käsitlevas uurimuses «Versuch ueber den Werroehstnischen Dialekt» (1864), kus ta kaudse kõneviisi olevikuvormina esitab oleviku kesksõna partitiivi (*olevat*), minevikuvormina aga *nud*-kesksõna (*olnu*, mitmuses *olnuva*).

²³ F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St. — Pétersbourg 1875, lk. 473 jj. (Wiedemanni keelenäited on antud lihtsustatud transkriptsioonis).

²⁴ Sealsamas lk. 460 jj.

²⁵ Sealsamas, lk. 448 jj.

²⁶ Sealsamas, lk. 443 jj.

Mineviku kesksõna tarvitamise kohta märgib Wiedemann, et see võivad esineda samuti kas lauselühenduslikus konstruktsioonis, näit. *ta kiitles ennast koolimata kõik õppind* (e. *olevat õppind*) või teiselt poolt kaudse kõneviisiliste vormidega lauses, nagu *üks soldat olevat põgenema saanud, ja teie olevat teda tondiks pidanud* või *siis tehtud üks lahti, lastud minna*. Kaudse kõneviisi aegade kohta arvab Wiedemann, et n u d -kesksõna lauses *teine ju tulnud koju* väljendavat kas imperfekti või perfekti, kui aga tahetavat tarvitada pluskvamperfekti, siis tulevat lisada abiverb *olnud*: *teine ju olnud koju tulnud*.²⁷

Nagu eelnevast selgub, on akad. Wiedemann esimesena oma grammatikas lähemalt analüüsinud kaudset kõneviisi. Ta on täiesti õigustatult kõrvutanud kaudse kõneviisi vorme vastavate lauselühenduslike konstruktsioonidega, aidates sel teel selgitada praeguste kaudse kõneviisi vormide kujunemist. Eesti murdeis esinevaist vormidest on Wiedemann pidanud olevikuvormina kõige kohasemaks partitsiibi osastavat (*tulevat*), kuid oma pööramistabelis toob ta relatiivi (s. o. kaudse kõneviisi) preesensivormidena *paluma, paluva, paluvat* ja *paluda*, asetades viimase ebasoovitava sulgudesse. Minevikuvormina esitab ta samas *nud*-kesksõna. Samad vormid toob ta ka eitavas kõnes.²⁸ Peale mainitute tunneb Wiedemann ka *pidama* abil moodustatud kaudse kõneviisi konstruktsioone, näit. *kaebas, et pea pidi valutama*.²⁹

F. J. Wiedemannile järgnevad eesti päritoluga keelemehed suhtuvad erinevalt kaudsesse kõneviisisse. Täiel määral Wiedemanni jälgedes käib J. Nebocat oma eesti keeleõpetuses «Kündja» (1884), kus ta kaudset kõneviisi nimetab *tagakordamisviisiks*.³⁰ J. Hurt lõunaestlasena näib pooldavat *vat*-tunnuselisi kaudse kõneviisi vorme, nagu võib järeldada tema keeletarvitusest (vrd. näit. *Selle läbi väga julgeks saanud, saatsivad nemad igale poole Eestimaale sõnomed ja lasivad kuulutada, nemad olevat Riia piiskopi kõige tema sõaväega vangi võtnud*, Eesti Postimehe Lisaleht 1871, lk. 95). M. Veskel aga näib puuduvat kindel seisukoht kaudse kõneviisi tarvitamises. Tal on paralleelselt nii *da*-infinitiivi kui ka *vat*-partitsiibi kujulisi vorme, näit. *Mitte ei olevat «poja» võinud sõna muutest «poeg» tulnud olla; «poea, aea» kirjutamisel ei olla mingisugust põhja* (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1877, lk. 41). Lisaks eelmistele leidub tema «Eesti keele healte õpetuses» (1879) isegi *ma*-infinitiivi kujulist kaudset kõneviisi, näit. *Vii-*

²⁷ F. J. Wiedemann, *op. cit.*, lk. 464.

²⁸ Sealsamas, lk. 481, 483.

²⁹ Sealsamas, lk. 488.

³⁰ J. Nebocat, «Kündja» Eesti keeleõpetus, Tartu ja Ria 1884, lk. 13.

mistest sõnadest (sõiman, vasstan jne.) ütleb tema, et neil sisemiste healte muutust ei olemagi (lk. 82). Seesugune ebaühtlus kaudse kõneviisi tarvitamises sõltub ka sellest, et M. Veske ei pea kaudset kõneviisi üldse omaette kõneviisiks, vaid peab selliseid vorme kõnekäändudeks. Sellepärast ütleb ta oleviku kesksõna käsitlusel *tule-vat* vormi puhul: «Siia tuleb sõnavormi poolest ka kõnekäänd, «tema olevat haige» arvata».³¹ Samuti ütleb ta *ma*-infinitiivihise kaudse kõneviisi vormi kohta: «Kas kõnekäändus «tema tulema täna meile» (= tema tulevat) sõna «tulema» genitiv, infinitiv või illativ on, ei ole mull veel mitte koguni selgeste arusaadav...».³² Tegelikult tarvitab aga M. Veske kõige rohkem *da*-infinitiivi kujulist kaudset kõneviisi, kuid *da*-infinitiivist kõneldes ei puuduta ta lähemalt selle tarvitamist. Nii jätabki M. Veske lahtiseks, missugust vormi nende «kõnekäändude» puhul tuleks eelistada.

Üksikasjalikumalt käsitleb kaudset kõneviisi oma grammatikas 1884. a. K. A. Hermann. Tema nimetab seda *ebakoheseks kõneviisiks (oratio indirecta)*, märkides, et kaudne kõneviis on vastandiks teistele kõneviisidele, mis märgivad otsest tegevust. Hermann pooldab kaudse kõneviisi oleviku vormina *da*-infinitiivi, kuid peab lubatavaks ka oleviku kesksõna ainsuse osastavat (mina *paluvat*, mind *palutavat*) ja isegi *ma*-infinitiivi (mina *paluma*), minevikus aga *nud*- ja *tud*-kesksõna (mina *palunud*, mind *palutud*).³³ Verbide pöörämistabelis ta siiski kaudse kõneviisi vorme ei esita, jättes seega kaudse kõneviisi aegade küsimuse lahendamata. Hermanni terminit «ebakohene kõneviis» pooldab ka A. Grenzstein oma «Eesti sõnaraamatus» (1884).

Hermannist erineb oma seisukohtadelt H. Einer, kes oma «Lühikeses Eesti keele õpetuses rahvakoolidele» esitab ainult *vat*-tunnuselise kaudse kõneviisi oleviku. Tema nimetab kaudset kõneviisi kahtlevaks kõneviisiks ja põhjendab oma seisukohta järgmiselt: «Kahtlev kõneviis (*modus relativus*) nimetab üht tegevust, mida rääkija mitte kindlasti ei arva teadvat ja mille üle ta sellepärast kahtleb».³⁴

Oma grammatika pöörämistabelis esitab ta esmakordselt kogu kaudse kõneviisi vormistiku.

	Tegevik	Tehtavik
Olevik	paluvat	palutavat
Minevik	palunud	palutud
Täisminevik	olevat palunud	olevat palutud

³¹ M. Veske, Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis, Tartu 1879, lk. 72.

³² Sealsamas.

³³ K. A. Hermann, Eesti keele Grammatik, Tartu 1884, lk. 99.

³⁴ H. Einer, Lühikene eesti keele õpetus rahvakoolidele, Tartu, 1885, lk. 37.

Enneminevik
Tulevik

olnud palunud
saavat paluma

olnud palutud
saavat palutama³⁵

Samasugused vormid esitab H. Einer ka oma hilisemas täielikus «Eesti keele õpetuses koolidele», ainukese erinevusega, et ta siin lubab olevikus tarvitada *paluvat* kõrval ka vormi *paluda*³⁶, mis oli levinud selleaegses kirjakeeles. Nagu siit selgub, on Einer oma grammatikas esitanud kõik võimalikud kaudse kõneviisi vormid, hoolimata sellest, et näiteks eitava kõne liht- ja enneminevik kindlas ja kaudses kõneviisis täiesti kokku satuvad (*ei palunud, ei palutud; ei olnud palunud, ei olnud palutud*). Et Einer oma grammatikais eelistas *vat*-tunnuselisi vorme, on seletatav murde mõjuga, sest Einer oli pärit Lõuna-Eestist ja töötas kauemat aega õpetajana Valgas. Tõenäoliselt tänu Einerile hakkasid *vat*-tunnuselised vormid kirjakeeles enam levima.

4

Käesoleva sajandi algul leidis H. Eineri pöörastabel ka teiste koolimeeste poolehoidu. Nii pooldavad ja eelistavad *vat*-tunnuselist «kahtleva kõneviisi» olevikku oma õpikuis M. Kampmann³⁷ ja A. Jung³⁸, põhja-eestilist *da*-infinitiivi kujulist aga E. Peterson.³⁹

Mõnevõrra erinev eelmistest käsitlustest on J. Jõgever seisukoht. Oma varasemates keeleõpikutes arvas Jõgever, et kaudse kõneviisi puhul ei ole üldse tegemist kõneviisiga, vaid kõnega. Hermannile toetudes vastandab ta otsekohesele kõnele ebakohese kõne (*oratio obliqua*), «mis ütleb, et keegi ainult kuulu jutu järele midagi tegevat, ehk mitte tegevat». Seejuures olevat ebakohese kõne väljendid mõnevõrra elliptilised, sest nende puhul tulevat juurde mõelda «kõneldakse et», näit. (*kõneldakse et*) *tema paluvat* (ehk *paluda*).⁴⁰ Kaudse kõneviisi aegade küsimuses ei ole Jõgever kindel: varasemates grammatikates arvab ta, et «ebakohelel kõnel» on kaks aega, olevik ja minevik, hilisemates «Eesti keele grammatikates» aga jõuab ka Jõgever samale seisukohale kui Einer, et kaudsel kõneviisil on kolm minevikulist aega: lihtminevik (*kutsunud, kutsutud*), täisminevik (*olevat kutsunud, olevat kutsutud*) ja enneminevik (*olnud kutsunud, olnud e. oldud kutsutud*).⁴¹ Kaudse kõneviisi *vat*-vormide käsitlusel toetub Jõgever Wiedeman-

³⁵ H. Einer, *op. cit.*, lk. 34—36.

³⁶ H. Einer, Eesti keele õpetus koolidele, Tallinn 1905, lk. 62—63.

³⁷ M. Kampmann, Kirjalikud harjutused Eesti keele õppimiseks. Praktiline grammatika. Teine täiendatud trükk, Viljandi 1905, lk. 58—59.

³⁸ A. Jung, Emakeele õpetus ja kirjalikud harjutused Eesti alguskoolidele, Tartu 1907, lk. 35—36, 42—44.

³⁹ E. Peterson, Algharjutused. Teine täiendatud trükk, Tallinn 1907, lk. 96.

⁴⁰ J. Jõgever, Eesti keele õpetus koolidele ja iseõppijatele, Jurjev 1904, lk. 107—108; vrd. ka Lühike Eesti keele õpetus koolidele, 1907, lk. 47.

⁴¹ J. Jõgever, Eesti keele grammatika, II aasta, Tartu 1920, lk. 55.

nile, kõrvutades lauselühenduslikes lauseis esinevaid *vat*-vorme samasuguste vormidega kaudse kõneviisi olevikus. Primaarseks peab ta seejuures lauselühenduslikku *vat*-vormi, arvates, et isegi sel korral, kui lauses *vat*-vorm on muutunud öeldiseks, on algne ütlemit või meelte tegevust märkiv verb juurde mõeldav.⁴²

Vastupidiselt Jõgeverile toetub H. Põld oma «Eesti keeleõpetuses» E. Ahrensis ja M. Veskest lähtuval seisukohale, et kaudse kõneviisi olevikus tarvitatavad kesksõnalised või tegevusnimelised vormid (*-vat*, *-da*, *-ma*) ei ole üldse mingiks eri kõneviisiks, vaid on erisuguste konstruktsioonide liik. Sellepärast ei kõnele H. Põld oma grammatika vormiõpetuse osas kaudsest kõneviisist üldse. Küll aga peatub ta neil oma lauseõpetuses, kõneldes lühendatud sihitislausete puhul «kanduvast ütlusviisist», mis võib esineda vastavates vormides.⁴³

H. Põllu seisukohti jagab suurel määral ka K. Leetberg. Tema «Eesti keele grammatika» (1921) vormiõpetuse osas puudub samuti kaudne kõneviis. Oma «Eesti lauseõpetuses» (1925) aga käsitleb ta «Kaudse kõne» puhul juhtumeid, kus infiniitne verbivorm (partisiip või infiniitiv) muutub finiitseks, näidates, et see muutus on tekkinud omapärase kontaminatsiooni tulemusena, kus kahest lausest *ütles, et vend magab* ja *ütles venna magavat* on tekkinud «poolviltuse predikaadiga» kaudset kõnet väljendav lause *ütles, vend magavat. vat-* abil moodustatud kaudsel kõnel olevat neli aega (*vend olevat haige, olnud haige, olevat olnud haige ja olnud haige olnud*), *da-* abil saadud kaudsel kõnel aga ainult preesens ja perfekt (*Jaan olla haige, olla haige olnud*).⁴⁴

Tegelikus keeletarvituses oli möödunud sajandi lõpul ja ka käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel ülekaalus veel *da*-infinitiivi kujuline kaudse kõneviisi olevik, kuigi selle kõrval tarvitati ka *vat*-tunnuselisi vorme. Et sagedasti nii *da*- kui *vat*-tunnuselise vorm paralleelselt esinesid, siis tekkis küsimus, kas ei ole neil vormidel erinevaid tähendusfunktsioone. Nii märkis J. V. Veski, et *vat*-vormi tarvitavat peamiselt refereerimisel, *da*-vormil olevat aga kuulujutu varjund.⁴⁵ Kaudse kõneviisi tarvitamise küsimus oli kõne all ka III keelekonverentsil 1910. a., kus lubati kaudse kõneviisi olevikus tarvitada nii *vat*- kui *da*-tunnuselisi vorme (*kõneldi, tema olevat haige* ehk *tema olla haige*), lauselühenduslikes väljendites ainult *vat*-vorme (*nägin teda tulevat*) kummalgi juhul aga mitte enam *ma*-tunnuselisi vorme (mitte: *tema olema haige*).⁴⁶

⁴² J. Jõgever, Eesti keele grammatika, II aasta, Tartu 1920, lk. 54. 1933, lk. 31 jj.).

⁴³ H. Põld, Eesti keeleõpetus II, Lauseõpetus, Tallinn 1922, lk. 70—71.

⁴⁴ K. Leetberg, Eesti lauseõpetus, Rakvere 1925, lk. 79 jj.

⁴⁵ Vrd. E. Ahven, Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900—1917, Tallinn 1958, lk. 113.

⁴⁶ Eesti kirjakeele reeglid. Trükki andnud Joh. V. Veski, Tallinn 1912, lk. 15.

«Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat» (1918) ja «Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat» (1925) ei pea vajalikuks kaudse kõneviisi vorme normeerida, samuti ei käsitleta kaudse kõneviisi tarvitamist lähemalt Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonnas. Kahekümnendates aastates ilmunud grammatikais aga pääsevad *vat*-tunnuselised kaudse kõneviisi vormid valitsema.

5

O. Looritsa «Eesti keele grammatika» (1923) asub kindlale seisukohale, et kaudse kõneviisi oleviku tunnuseks saab kirjakeeles olla ainult *vat*-vorm, mitte aga lohakale stiilile iseloomulik *ma-* või *da-*infinitiiv. Minevikuvormidest peab ta kohaseks tarvitada ainult perfekt, näit. *olevat tulnud*, tehes seejuures ühtlasi ettepaneku senise liitvormi asemel võtta tarvitusele murdeist tuntud *nuvat*-tunnuseline liitvorm, näit. *olnuvat, kirjutanutvat*, mis teatavasti on kirjakeeles ka mõnel määral poolehoidu leidnud.⁴⁷ Ilma *olema*-abiverbita kaudse kõneviisi vorme ta ei poolda, sest neid olevat raske eristada kindla kõneviisi vormidest (vrd. *ta sõitnud koju* — kas *ta on* või *olevat sõitnud koju*). Küll aga soovib ta *olnuvat* abil moodustatud pluskvamperfektivorme, näit. *Mees olnuvat lasknud*.⁴⁸ Vastupidiselt Looritsale arvab J. Aavik, et *nud*-kesksõna vormi võib väga hästi tarvitada kaudse kõneviisi lihtmineviku tähenduses, nagu see esineb meie muinasjuttudes. Seega on *ta sõitnud koju* imperfekti- ja *ta olevat koju sõitnud* perfektivorm. Aavik ei ole rahul ka Looritsa soovitusega tarvitada *ta mõttes, et see on* asemel *ta mõttes, see olevat*; Aaviku arvates on just Looritsa poolt soovitatud tarvitusviis saksapärase.⁴⁹

Kaudse kõneviisi vormidel peatub lähemalt ka Lauri Kettunen oma töös «Lauseliikmed eesti keeles» (1924). Lähtudes tegelikust keeletarvitusest esitab ta kaudse kõneviisi oleviku vormidena nii *da-* kui *vat*-vormid (*tulla, olevat*). Ta leiab, et nende infiniitsete vormide esinemine predikaadina on keeleajalooliselt seletatav. Nimelt on tema arvates *da*-infinitiivi kujulised kaudse kõneviisi vormid seostatavad varasemate potentsiaalvormidega, seega võiksid *olla, tulla* pärineda vormidest *olle, tulle* (varem: *olne, tulne*), mis esinevad veel finiiitsete vormidena rahvalauludes, lõuna-eessti murdeis (*olnes* 'vist on') ja sugulaskeeltes (sm hän *tullee*). *vat*-tunnuseline kaudse kõneviisi vorm aga on tekkinud lühenduse teel varasemast lauselühenduslikust konst-

⁴⁷ *nuvad*-vorme tarvitas juba C. R. Jakobson «Kooli Lugemise raamatus» II, 1875, lk. 177 jj.

⁴⁸ O. Loorits, Eesti keele grammatika, Tartu 1923, lk. 74, 75, 86.

⁴⁹ Joh. Aavik, Oskar Loorits: Eesti keele grammatika. — Looming 1924, nr. 8, lk. 632.

ruksioonist, kusjuures ütlemist või meelte tegevust märkiv verb on ära jäetud ja lauselühenduslik partitsiip on saanud öeldiseks, seega: *tema kuulukse tulevat* > *tema tulevat*.⁵⁰ Sellisele nihkumisele lause konstruktsioonis on ka varemalt viidatud ja see on täiesti usutav. Mõnevõrra ebakindlam on *da*-infinitiivilise kaudse kõneviisi seostamine potentsiaaliga, kuigi ka sellele on varemalt vihjatud.⁵¹ Seletamata on aga jäänud *ma*-infinitiiviline kaudne kõneviis.

E. Muuk oma «Eesti keeleõpetuses» I (1927) annab samuti kui enamik teisi hilisemaid grammatikaid kaudse kõneviisi oleviku ainult *vat*-tunnuselisena.⁵² Koos M. Tedrega koostatud «Lühikeses eesti keeleõpetuses» II (1930) antakse aga öeldise käsitluse puhul *vat*-tunnuselise vormi kõrval ka *da*-infinitiiviline kaudne kõneviis, mis tähendavat umbes sedasama. Märkuses aga lisatakse, toetudes J. V. Veskile, et *da*-tegevusnimelist öeldist tarvatakse lause kuulujutuliususe, väheusutava laadi rõhutamiseks (näit. *Kännuvere peremehel olla vakatäis kulda*), *vat*-tunnuselist aga siis, kui antakse edasi kellegi teise ütlus, ilma et selle sisus kaheldaks või seda väheusutavaks peetaks (näit. *Kirjanikul olevat uue teose käsikiri valmis*).⁵³ Sama raamatu järgmises trükkis (1931) aga loobuvad autorid sellest kaudse kõneviisi kahesuguse vormi tähendusliku eristamise vajadusest, säilitades süntaksis siiski ka *da*-infinitiivilise öeldise, mis tähendavat peaaegu sedasama mida *vat*-vorm (ta *käia* = *käivat*).⁵⁴ Mis puutub kaudse kõneviisi aegadesse, siis eristab E. Muuk oma pöörastabelis ainult kaks aega, oleviku (*elavat*, *elatavat*) ja täismineviku (*jolevat*/ *elanud*, *jolevat*/ *elatud*), kusjuures minevikus võivat ka *olevat* puududa.⁵⁵ O. Looritsa poolt soovitatud vorme *tulnuvat*, *läinuvat* peab Muuk põhimõtteliselt vastuvõetavaks, kuid et need ei ole veel leidnud laiemat levikut, ei pea ta vajalikuks neid lähemalt käsitleda.⁵⁶ «Väikeses õigekeelsussõnaraamatus» (1933) annab Muuk ainult *vat*-tunnuselise kaudse kõneviisi vormi.

Teised selleaegsed keeleõpikud, nagu T. Kibbari «Eesti keeleõpetuse konspekt» (Pärnu 1929), Fr. Puusepa «Eesti keele grammatika koolidele» (Tartu 1929), A. Vaigla «Eesti grammatika» (Tartu 1933), Kr. Kure «Eesti keele grammatika» I (Leningrad 1933), E. Muugi ja K. Mihkla «Eesti keskkooligrammatika ühes

⁵⁰ L. Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles, Tartu 1924, lk. 19 jj.

⁵¹ Vörd. Hupel, *op. cit.*, 1818, lk. 65; Beitr. II, 1813, lk. 76 jj.

⁵² E. Muuk, Eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus, Tartu 1927, lk. 102.

⁵³ E. Muuk, Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus ja lauseõpetus, Tartu 1930, lk. 59.

⁵⁴ E. Muuk, Lühike eesti keeleõpetus II, teine trükk, Tartu 1931, lk. 57.

⁵⁵ E. Muuk, Eesti keeleõpetus I, 1927, lk. 102; E. Muuk, Lühike eesti keeleõpetus I, 1928, lk. 110.

⁵⁶ E. Muuk, Eesti keeleõpetus I, 1927, lk. 103.

harjutustikuga» III (Tartu 1935), H. Jänese ja O. Parlo «Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele» III (Tartu 1936) joonduvad oma pööramistabelites nii tunnuse kui kaudse kõneviisi aegade küsimuses E. Muugi grammatika järgi. Ainsaks erandiks on A. Kase, A. Vaigla ja J. V. Veski «Eesti keeleõpetus ja harjutustik. Vormiõpetus» (Tartu 1936), milles nii nagu omaaegses H. Eineri grammatikas on kaudses kõneviisis märgitud niisama palju aegu kui kindlas kõneviisis, kuigi täielikku vastavust kindla kõneviisiga ei saada esitada. Nii on siin antud küll olevikust ja täisminevikust kõik vormid nii jaatavas kui eitavas kõnes, kuid liht- ja enneminevikust on antud ainult jaatava kõne vormid (*palunud, olnud palunud*), sest eitava kõne vormid satuvad kokku kindla kõneviisi vastavate aegade eitava kõne vormidega (*ei palunud, ei olnud palunud*).⁵⁷ Ka Joh. Aavik pooldas varemalt nähtavasti kaudse kõneviisi nelja aega (vrd. O. Looritsa grammatika arvustust eespool), kuid oma «Eesti õigekeelsuse õpikus ja grammatikas» (1936) märgib ta samuti kui Muuk, et kaudsel kõneviisil on ainult kaks aega, olevik (*lugevat*) ja minevik (*olevat lugenud*).⁵⁸ *vat-* ja *da-*tunnuselise kaudse kõneviisi tarvitamise küsimuses kaldub Aavik selle poole, et *vat-* kõrval võiks kuulujutulise kaudse kõneviisi märkimiseks lubada ka *da-*infinitiivi kujulisi vorme.⁵⁹

6

Nõukogude ajajärgul on kaudse kõneviisi tunnuseks kujunenud ainult *-vat*. Aegade küsimuses ei ole aga ka nüüd veel täielikku ühtlust. Nii annab Kr. Kure oma «Eesti keele grammatika» I osas endiselt kaks aega: oleviku ja täismineviku,⁶⁰ veidi hiljem ilmunud A. Kase, E. Koffi, K. Kure, G. Laugaste, M. Tedre ja J. Valgma «Eesti keele grammatika VIII klassile» aga esitab jällegi neli aega, neist liht- ja enneminevik ainult jaatavas kõnes.⁶¹

Hilisemas N. Remmeli, J. Valgma ja E. Riikoja «Eesti keele grammatikas IX—IX klassile» on kaudsel kõneviisil jäänud järele kolm aega, nimelt olevik, liht- ja täisminevik, kusjuures lihtminevikuvormid on *lubanud, ei lubanud*, kuigi viimane on ka kindla kõneviisi lihtmineviku eitava kõne vorm ja õieti ainult see. Kaudse kõneviisi ennemineviku vormidest on siin loobutud.⁶² Samuti on

⁵⁷ A. Kask, A. Vaigla, J. V. Veski, Eesti keeleõpetus ja harjutustik. Vormiõpetus, Tartu 1936, lk. 105—108.

⁵⁸ Joh. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1936, lk. 225.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 149.

⁶⁰ Kr. Kure, Eesti keele grammatika I, Tallinn 1949, lk. 180, 182.

⁶¹ A. Kask, E. Koffi, K. Kure, G. Laugaste, M. Tedre, J. Valgma, Eesti keele grammatika VIII klassile, Tallinn 1951, lk. 154, 156, 157.

⁶² N. Rimmel, J. Valgma, E. Riikoja, Eesti keele grammatika VIII—X klassile, Tallinn 1961, lk. 93.

sellest loobutud ka hilisemates trükkides (näit. 6. väljaanne 1966, lk. 53). Kõige viimases J. Valgma ja N. Rummeli poolt väljaantud «Eesti keele grammatikas» on aga jälle tagasi mindud nelja aja juurde (*lugevat, lugenud, olevat lugenud, olnud lugenud*).⁶³ E. Vääri oma «Eesti keele õpikus keskkoolile» (1968) on tagasi läinud N. Rummeli, J. Valgma ja E. Riikoja õpikus esineva kolme aja juurde, loobudes enneminevikust ja pidades kindla kõneviisi lihtmineviku eitava kõne vorme kaudse kõneviisi vormideks.⁶⁴ Õnneks on autor oma raamatu 1969. a. väljaandes loobunud lihtminevikust ja piirdunud kahe ajaga, oleviku ja täisminevikuga.

Käsitledes viimaseid eesti keele grammatikaid ja nende meto-
doloogiat leiab M. Hint õigesti, et kaudse kõneviisi aegade küsi-
mus pole neis veel lõplikku lahendust leidnud. Tema arvates
kaudse kõneviisi vormistik tänapäeva eesti keele tegelikus tarvi-
tuses ja eesti keele grammatikais ei ühti. Kui kindlas kõneviisis
on küll neli aega, siis ei tarvitsevat neid olla kaudses kõnes nii-
sama palju, pealegi olevat kõik kaudse kõneviisi minevikuvormid
täenduselt väga lähedased ja vastastikku peaaegu alati või isegi
alati asendatavad.⁶⁵ Viimase väite paikapidavus on siiski mõneti
kaheldav.

7

Nagu eelmisest nähtub, on eesti keeleteadlased ja grammati-
kud korduvalt käsitlenud kaudset kõneviisi, kuid lõplikele seis-
kohtadele pole isegi kaudse kõneviisi aegade küsimuses jõutud.
Kokkuvõttes võib siiski mõnesuguseid üldtulemusi esile tõsta.

Kõigepealt selgub juba varasematest käsitlustest, et kaudse
kõneviisi oleviku vormide lähtekohaks võisid olla lauselühendus-
likud kesksõnalised või tegevusnimelised konstruktsioonid, kus
seoses ütlemist või meelte tegevust märkivate verbidega tarvitati
sihitisliku kõrvallause asemel konstruktsiooni, milles kõrvallause
õeldis on kas oleviku partitsiibi vastavas käändes või infinitiivivormis.
Selliseid lauselühenduslikke konstruktsioone võrdlevad juba
XVII sajandi grammatikud ladina *accusativus cum infinitivo*
konstruktsiooniga. Seega esinevad paralleelselt seda tüüpi laused,
nagu *lootsin, et sa hea mees oled ja lootsin sind hea mehe olevat*
(*oleva, olema*). Alles möödunud sajandil lisanduvad neile prae-
guse kaudse kõneviisi vormidega laused, seega siis tüüp *sa olevat*
(*oleva, olema, olla*) *hea mees*, mille puhul lauselühenduslik partit-
siibi- või infinitiivivorm on muutunud õeldiseks ja endine sihitis-
saanud aluseks, ühes sellega muutunud kogu lause struktuur.

⁶³ J. Valgma, N. Rummel, Eesti keele grammatika, Tallinn 1968, lk. 119.

⁶⁴ E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile, Tallinn 1968, lk. 73.

⁶⁵ M. Hint, Eesti grammatikakirjanduse põhimõttelised ja konkreetsed probleemid. — Keel ja Kirjandus 1969, lk. 333.

Kui esialgu kaudse kõneviisi vormidena esitati paralleelselt nii oleviku kesksõna omastav ja osastav kui *ma-* ja *da-*infinitiiv (näit. Wiedemannil), siis möödunud sajandi lõpul hakati eelistama *da-*infinitiivi kujulisi kaudse kõneviisi vorme (Hermann), hiljem aga pääsesid valitsema lõuna-eestilised oleviku kesksõnast lähtuvad *vat-*vormid, mille eeliseks on, et neid saab tarvitada ka umbisikulises tegumoes (*laulvat* — *lauldavat*).

Teataval määral vaidlusküsimuseks oli, missuguses kõneviisis tuleb tarvitada öeldist sel korral, kui otsese kõne asemel tahtakse tarvitada kaudset kõnet. Mõned möödunud sajandi lõpu ja käesoleva alguse grammatikud, näiteks H. Einer ja H. Põld, nõudsid, et sel korral, kui otsene kõne muudetakse kaudseks, tuleb tarvitada kaudset kõneviisi.⁶⁶ Hilisemad autorid aga leidsid, et selleks pole mingisugust põhjust. Näiteks E. Muuk ja M. Tedre märgivad, et otseses kõnes olevale lausele *Peremees ütles sulasele: «Ma lähen koplisse»* vastab kaudses kõnes lause *Peremees ütles sulasele, et ta läh eb koplisse*⁶⁷ (mitte: *minevat*). Sedasama rõhutab ka Joh. Aavik oma «Eesti keele õigekeelsuse õpikus ja grammatikas», pidades õigustatult kaudse kõneviisi tarvitamist niisugustes lausetes saksapärasuseks.⁶⁸

Kõige raskemaks küsimuseks on grammatikuil kuni tänini olnud kaudse kõneviisi aegade probleem. Põhiliselt on siin õieti kaks kontseptsiooni: ühed — alates H. Einerist — kõrvutatavad kaudset kõneviisi kindla kõneviisiga, pidades kaudsele kõneviisile oma-seks samasuguseid ajasuhete märkimise võimalusi, kui need esinevad kindlas kõneviisis. Selle seisukoha poolt kõneleb asjaolu, et kui meil on võimalus kindlas kõneviisis märkida mitmesuguseid minevikulisi ajasuhteid, siis peaks see võimalus tõepoolest olema ka sel korral, kui tegevuse toimumise kohta on andmed saadud kaudselt, kuulduse teel teiste isikute kaudu. Osalt seesugune vastavus muidugi esineb, näiteks ennemineviku puhul on kõrvutatavad laused, nagu kindlas kõneviisis *Ta oli kirja juba läbi lug enud, kui talt andmeid küsiti*, ja kaudses kõneviisis *Ta olnud kirja juba läbi lug enud, kui talt andmeid küsitud*. Selliseid kaudse kõneviisi ennemineviku vorme kohtame ka rahvajuttudes, näit. *Kui vennad juba väga palju maad olnud üheskoos ära käinud ja ühe suure tee lahkme pääle saanud, ütelnud nad: «Meie oleme...»* (Eesti muinasjutud, Tallinn 1967, lk. 290).

Teiselt poolt aga on raskusi näiteks liht- ja täismineviku eristamiseks kaudses kõneviisis, sest — nagu on märganud juba varasemadki grammatikud — on raske tähenduslikku erinevust

⁶⁶ H. Põld, Eesti keeleõpetus II. Lauseõpetus, Tallinn 1922, lk. 71 jj.; H. Einer, Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele. Teine trükk, Jurjev 1894, lk. 67.

⁶⁷ E. Muuk ja M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II, Tartu 1931, lk. 110.

⁶⁸ Joh. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk. 149 jj.

märkida näiteks kaudse kõneviisi minevikuvormide *läinud* ja *olevat läinud*, *elanud* ja *olevat elanud* jne. vahel. Rahvajuttudes ja tavalises kõnekeeleski jäetakse minevikuvormis sagedasti sõna *olevat* ära, näit. *Vaene mees läinud kotiga koju. Kodus hüüdnud ta: «Kaks kotist välja!» Kohe tulnud suured raudnuia-mehed kotist välja ja tema kallale* (Sealsamas kogus, lk. 280). Lähtudes sellest, et liht- ja täismineviku vormide eristamisega on raskusi, on osa grammatikuid eesotsas E. Muugiga asunud seisukohale, et kaudsel kõneviisil on samuti kui tingival ainult kaks aega, olevik ja täisminevik, kusjuures täsmineviku täielikuma vormi *olevat elanud* asemel võib esineda ka lihtsalt lühem *elanud* vorm. Selle seisukoha poolt kõneleb asjaolu, et nendes kahes ajas on vormistik täielik nii jaatavas kui eitavas kõnes, isikulises kui umbisikulises tegumoes. Kui aga kindla kõneviisi eeskujul oletada ka kaudses kõneviisis nelja aega (*laulvat, laulnud, olevat laulnud, olnud laulnud*), siis saab eitavas kõnes siiski kõnelda ainult kahest ajast, olevikust ja täisminevikust (*ei laulvat, ei olevat laulnud*), sest teised võimalikud vormid (*ei laulnud, ei olnud laulnud*) on juba kindlas kõneviisis kasutusel. Sellepärast ongi vahest nende ajavormide tähendusest lähtudes õigem ütelda, et kaudsel kõneviisil on põhiliselt kaks aega, nimelt olevik ja täisminevik, kusjuures täismineviku puhul võib ka teatavas stiilis abiverb *olevat* ära jääda. Nendele kahele põhiajale liitub kolmandana enneminevik, kuid see saab esineda ainult jaatavas kõnes. Põhjuseks, miks pole välja kujunenud lihtmineviku ja ennemineviku eitava kõne vormid, on asjaolu, et need vormid on vähese esinemissagedusega ja nende jaoks ei ole kujunenud välja vastavat eri vormistikku, sest kogu praeguse kirjakeele kaudse kõneviisi vormistik põhjeneb ju kesksõnadel (*laulvat, laulnud, lauldavat, lauldud*). Mõnevõrra täielikuma kujutluse kaudse kõneviisi vormistikust ja ja vormide tähendusest võib saada, kui jälgida kaudse kõneviisi vormide esinemist meie kirjakeeles ja murretes, kuid see ei mahu enam käesoleva kirjutise raamidesse.

ТРАКТОВКА КОСВЕННОГО НАКЛОНЕНИЯ В ЭСТОНСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Арнольд Каск

Кафедра эстонского языка

Резюме

Косвенное наклонение эстонского языка сравнительно позднего происхождения. Грамматики 17 и 18 веков его еще не знают. Впервые встречаются и обсуждаются эти формы в филологическом журнале «*Veitragē*» (1813, 1814). В литературный язык формы косвенного наклонения вошли лишь во второй половине прошлого века. Академик Видеман в своей грамматике эстон-

ского языка (1875) выяснил образование этих форм, сравнивая партиципиальные и инфинитивные конструкции с предложениями, где эти причастия или инфинитивы встречаются в качестве сказуемого, т. е. являются формами косвенного склонения. Последующие авторы старались выяснить, какие из этих форм причастия (*olevat, oleva*) или инфинитивов (*olla, olema*) лучше подходят для выражения косвенного склонения в литературном языке. В конце прошлого века предпочитались формы инфинитива на *-da* (*lugeda, olla*), в двадцатых годах настоящего столетия вошли в обиход формы причастия на *-vat* (*lugevat, olevat*). До последнего времени не было еще единого мнения относительно числа времен косвенного склонения. Можно все же констатировать, что косвенное склонение в литературном языке имеет в основном два времени: презенс (настоящее) и перфект (прошедшее результативное). Редко могут встречаться и утвердительные формы плюсквамперфекта (давнепрошедшее).

DIE BEHANDLUNG DER INDIREKTEN REDEWEISE IN DER LINGUISTISCHEN LITERATUR DER ESTNISCHEN SPRACHE

Arnold Kask

Lehrstuhl für Estnisch

Zusammenfassung

Die indirekte Redeweise ist in der estnischen Schriftsprache ziemlich spät entstanden. Die ältesten Grammatiker des XVII. und XVIII. Jahrhunderts kennen sie noch nicht. Nur im Anfang des vorigen Jahrhunderts wurden erstmalig die Formen der indirekten Redeweise in Rosenplänters «Beiträgen» (1813, 1814) behandelt. In der estnischen Schriftsprache wurden diese Formen erst in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts benutzt. Der Akademiker F. J. Wiedemann erklärt in seiner Grammatik der estnischen Sprache (1875) die Entstehung dieser Formen, indem er die Partizipial- und Infinitivkonstruktionen mit Sätzen vergleicht, in denen Partizipien und Infinitive als Prädikate verwendet werden. Die späteren Autoren behandeln die Frage, welche von diesen Partizipial- oder Infinitivformen (*olevat, oleva; olla, olema*) als Formen der indirekten Redeweise in die Schriftsprache eingeführt werden müßten. Im vorigen Jahrhundert wurden die Infinitivformen auf *-da* (*lugeda, olla*) vorgezogen, in den zwanziger Jahren des gegenwärtigen Jahrhunderts kamen die Formen der Partizipien auf *-vat* (*lugevat, olevat*) in den allgemeinen Gebrauch. Diskutierbar ist noch die Frage über die Zahl der Tempora, doch kann man konstatieren, daß die indirekte Rede hauptsächlich nur zwei Tempora, nämlich Präsens und Perfekt hat. Nur selten werden auch die behandelnden Formen des Plusquamperfekts verwendet.